

ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ЯК ФАКТОР ВПЛИВУ НА ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ: НЕОБХІДНІСТЬ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ В НАПРЯМІ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ

Аналізуються особливості впливу глобалізаційних процесів на розвиток соціально-економічних відносин та обґрунтовується необхідність їх трансформації в напрямі концепції стійкого розвитку

Постановка проблеми. В теперішній час глобалізація є невід'ємним процесом, що відбувається у світовій економіці, однією з найбільш впливових сил, що визначають подальший розвиток та безпеку людства. Вона впливає на безпеку всіх країн та має багатоаспектний характер, що проявляється в економічній, соціальній та екологічній сферах. Глобалізація зачіпає виробництво товарів та послуг, використання природних і трудових ресурсів, інвестицій в фізичний і людський капітал та їх переміщення з одних країн в інші. Це тим чи іншим чином визначає економічний розвиток, соціальне становище та екологічні наслідки для суспільства. "Початок третього тисячоліття абсолютно по-новому змушує замислитися людину і суспільство над корінними проблемами свого існування. ХХ ст. залишилося в людській колективній пам'яті трагічною, переломною епохою, "моментом істини" для більшості тих ідей, проектів і смислів, якими жила культура на протязі, як мінімум, всієї християнської ери. Те, що здавалося великим, вічним, абсолютним, нескінченним, було повалено зі своїх п'єдесталів. Істина, Розум, Буття були відверто висміяні, а філософська сакральність та інтелектуальна обраність перетворені в гротескні маски самої ж людини, яку ще не покинуло бажання символічного облаштування свого світу" [3, с. 418]. Все це впливає на ефективність виробництва, конкурентоспроможність та інші сфери господарських відносин, що визначає ступінь економічної безпеки як на транснаціональному, національному, так і мікрорівнях.

Аналіз останніх досліджень. Питання глобалізації, її сутність та наслідки досліджували такі вітчизняні та зарубіжні вчені: А.В. Бекоєв, В.Г. Белолипецький, О.Г. Білоус, Д.Г. Лук'яненко, С.Ю. Глазьев, Л.М. Іпполітов, Г.Г. Кірейцев, В.М. Коллонтай, Г. Комаренко, В. Єфимов, Л.В. Лєсков, С.В. Любимцева, Г.П. Мартін, Х. Шуман, В.А. Мельянцев, Г. Мінс, Д. Шнайдер, Г. Мірський, А.И. Субетто та інші.

Метою дослідження є обґрунтування теоретичних положень трансформації соціально-економічних відносин з метою подолання негативних наслідків глобалізаційних процесів в контексті економічної безпеки економічних агентів.

Виклад основного матеріалу. Глобалізація світової економіки стала найважливішим фактором розвитку економічних відносин кінця ХХ – початку ХХІ ст. і в даний час є об'єктом пильної уваги вчених, політиків і громадських діячів багатьох країн. Складний процес "збирання" країн і народів у єдине планетарне ціле почався задовго до минулого сторіччя, але саме протягом останніх десятиліть вплив глобалізації став настільки всепроникаючим, що сьогодні його відчувають на собі не тільки національні держави і транснаціональні корпорації, а й мільйони простих людей. І це не дивно, адже глибока трансформація світу придбала "лавинообразну форму": глобальний переділ власності, зміни в характері міжнародного поділу праці,

інтернаціоналізація науково-технічного прогресу, вихід на міжнародну арену нових суб'єктів господарського життя, прорив в інформаційно-комунікаційній сфері, глобалізація фінансів, лібералізація торгівлі і т.п., – формують все те, що сучасні дослідники називають “новою якістю всезагальності” [7, с. 3].

Основи теорії глобалізації закладені в ідеях давньогрецьких філософів, східних мудреців, а також в працях І. Канта про єдиний світ, В.І. Вернадського про ноосферу, членів Римського клубу про глобальні проблеми сучасності, а також в вченнях про діалектику, системному аналізі, синергетиці, універсальному еволюціонізмі та інших. Всі ці вчення тим чи іншим чином стосуються подальшого безпечного розвитку людства. Вагоме значення у вирішенні даних проблем має економічна наука, а саме її складова – наука про економічну безпеку, яка не може не враховувати взаємодію господарської діяльності з навколишнім середовищем та соціальними процесами. Адже, на думку російської дослідниці Н.А. Піскулової: “Важливою особливістю глобалізації економіки в кінці ХХ ст. є все більш тісний взаємозв'язок її розвитку зі змінами в навколишньому середовищі, з впливом екології на більшість форм міжнародних економічних відносин. В зв'язку з цим особливої актуальності набуває розуміння процесів, які проходять в світі, і які ще тільки набирають обертів, пов'язаних з екологічним викликами, в першу чергу, це стосується таких проблем як забруднення та руйнування елементів природного середовища та обмеженість ресурсів. Глобальні екологічні проблеми стали визначатися як загроза самому життю та можливості розвитку наступних поколінь” [8, с. 3]. Погоджуємося з вченою в контексті того, що подальший розвиток економічних процесів, які пов'язанні з використанням вичерпних ресурсів, забрудненням навколишнього середовища можуть поставити під загрозу подальший розвиток суспільства, що, в свою чергу, обумовлює необхідність управління економічною безпекою на всіх рівнях економічних відносин з врахуванням концепції стійкого розвитку, основна мета якої гармонізація економічної, соціальної та екологічної сфер діяльності.

Концепція стійкого розвитку є усталеною в економічній науці. Проте своїх обертів набула лише в останні десятиліття, що й обумовлено зазначеним негативним впливом екстенсивного використання природного та соціального капіталів в господарській діяльності. Мамедов Н.М. з цього приводу зазначає, що “економіка в сучасному розумінні охоплює умови та форми виробництва і обміну товарів, а також способи їх розподілу. Наявна кількість природних і людських ресурсів, рівень технічних знань, споживчі переваги визначають умови функціонування економічної системи. Історично економіка розвивалася відносно незалежно від екологічних показників. Насправді суспільство завжди залежало від природних ресурсів і стану біосфери. Тільки ця залежність в економічних системах не враховувалася. Глибинний зв'язок економіки та екології виявився, коли став реальним зворотний вплив зміненої людьми природи (а не просто природи!) на людину, його господарство” [4, с. 33]. Фактично вчений показав залежність систем різних наук, що дозволяє говорити про економічну безпеку господарських систем як синтез економічної, соціальної та екологічної складових суспільного розвитку.

Стійкий розвиток – це концепція, яка направлена на синтез різних, відповідно до канонічної класифікації, наук для забезпечення безпеки суспільного розвитку. Економічна безпека, як одна з її складових, є ціллю стійкого розвитку та залежить від синергетичного ефекту, який є результатом синтезу теоретико-методологічного інструментарію соціології, екології та економіки.

Особливо важливою є інтеграція наук заради досягнення економічної безпеки економічних агентів. З даного приводу Н.М. Мамедов зазначає, що “стихийний розвиток економіки призвів до суттєвих негативних змін якості природних

екосистем. В цьому відношенні економічні кризи, періодично охоплюють світ, тільки при поверхневому розгляді можна представити як випадкові явища, що мають фатальні фінансові причини. Насправді це прояв атрибутивних особливостей економічної культури людства, її багатогранних складових, що склалися після епохи Відродження і визначають основу капіталістичної організації суспільства. Кризи такого типу обумовлені принципово нелінійним характером соціально-економічних зв'язків та відносин у капіталістичному суспільстві, і вони періодично виникали завжди, тільки в наш час вони відрізняються безпрецедентною тотальністю і масштабністю. І виною цьому є процеси глобалізації, інтегровані економічні, фінансові та інші структури окремих країн" [4, с. 34].

Таким чином, кінець XX та початок XXI ст. ознаменувався часом глобальних змін в суспільстві, які набули світового масштабу, та поставили під загрозу економічну безпеку як окремих країн, так і світової економіки. Погіршення ситуації на Землі, а саме – деградація та виснаження природних ресурсів, світова економічна криза, світова продовольча криза поставили людство в скрутне становище. Вітчизняні дослідники О.Г. Білорус та Д.Г. Лук'яненко зазначають, що "на зламі XX – XXI століть світове співтовариство переходить до нової ери – ери глобалізації розвитку. Ця ера відкриває для людства не лише нові, небачені досі можливості розвитку і якісного зростання, але й нові загрози, проблеми і глобальні конфлікти. Якщо світ хоче не лише вижити, а й домогтися нового рівня розквіту для всіх країн, а не лише для "золотого мільярда", він повинен шукати нових шляхів подолання криз і конфліктів" [1, с. 24].

Як наслідок розпочався світовий рух за досягнення стійкого розвитку суспільства. Принцип стійкого розвитку як фундаментальний принцип економічної політики будь-якої держави сформульовано у доповіді Міжнародної комісії з навколишнього середовища та розвитку (МКНСР), яка була подана Генеральній Асамблеї Організації об'єднаних націй, схвалена у 1987 р. У даній доповіді було піднято проблему людства в трьох аспектах – екологічному, економічному та соціальному.

Виходячи з вище викладеного, стійкий розвиток має стати концепцією трансформації економічної системи задля подальшого безпечного розвитку суспільства в цілому, так і його економічної підсистеми зокрема. Адже перехід від нестійкого до стійкого розвитку суспільства вимагає відмови від діючих положень економічного розвитку та формулювання нових правил гри. Таким чином, перехід до стійкого розвитку фактично є трансформацією економічної системи всіх рівнів. Це обумовлено тим, що стійкий розвиток як економічне явище можна розглядати з двох позицій, як процес досягнення властивостей економічної системи та як власне економічну систему, яка вже набула та підтримує задані властивості.

Говорячи про стійкий розвиток як процес трансформації необхідно визначитися з її теоретичною конструкцією, а саме сутнісним наповненням, що дозволить говорити про дане поняття як економічну категорію, яка дозволяє управляти комплексом економічних, соціальних та екологічних факторів економічної безпеки господарських систем всіх рівнів.

Виникнення трансформаційної економіки є закономірним етапом у розвитку суспільства і обумовлено якісними перетвореннями структури і механізму функціонування існуючої економічної системи.

Поняття трансформація (лат. *transformatio*) означає перетворення, перевтілення, зміну виду, форми, властивостей чого-небудь [9, с. 52]. У науковій літературі подаються обґрунтовані визначення окремих видів трансформацій ринку. Можна виділити наступні підходи до розуміння трансформації:

– трансформація – це перетворення виду, форми, істотних властивостей тих чи інших об'єктів, тобто процес, що стосується як специфічних закономірностей функціонування об'єкта, так і його внутрішньої структури і зовнішньої форми [6, с. 13];

– трансформація економічної системи означає будь-які її відкриті зміни як внутрішньосистемні, так і міжсистемні [5, с. 101];

– трансформація суспільства є моментом соціальної еволюції, що реалізує перехід від одного циклу еволюції до іншого [10, с. 64];

– трансформація є процесом, в якому перебуває не визначена в орієнтирах економічна система у зв'язку з невизначеністю якості майбутнього розвитку; інверсійним типом ринкових змін [2, с. 157].

Таким чином, під трансформацією варто розуміти якісні та кількісні перетворення в економічній системі, будь якого рівня, її вихід за межі стабільного функціонування і перехід у стан нерівноваги, кількісних і якісних змін різної інтенсивності і спрямованості, задля приведення параметрів економічної системи до стану якісних та кількісних показників, які зможуть задовольняти задовольняють мету таких перетворень. При цьому концепцію стійкого розвитку слід сприймати як таку, що носить трансформаційний характер, тобто перехід економічної системи, якій властиві якісні та кількісні ознаки нестійкого розвитку, до економічної системи з параметрами стійкого розвитку.

Основною метою трансформації, тобто перетворення економічної системи є подолання негативних наслідків економічної, екологічної та соціальної кризи в суспільстві задля забезпечення економічної безпеки, ефективність управління якою залежить від врахування комплексу факторів економічної, соціальної та екологічної спрямованості.

Тобто, економічна трансформація є складним, різнорівневим і багатоаспектним процесом, який можна структурувати (табл. 1).

Таблиця 1. Місце стійкого розвитку в класифікації трансформаційних процесів як гаранту економічної безпеки

Ознака структуризації	Особливості стійкого розвитку	Види та їх характеристика	
1	2	3	
за глибиною	Стійкий розвиток супроводжується змінами кількісних та якісних параметрів, хоча основна ціль полягає в переході до нової якості економічної системи, що дозволить управляти її безпекою з врахуванням екологічних та соціальних факторів	зміни кількісних параметрів економічної системи в рамках попередньої якості	
		перехід до нової якості	
за інтенсивністю	Стійкий розвиток є трансформаційною теорією, яка пов'язана зі зміною як кількісних, так і якісних перетворень. Проте за інтенсивністю дана теорія є повільною, адже вимагає якісного поєднання кількісних показників різних сфер суспільного розвитку (економічна, соціальна та екологічна), що гарантує економічну безпеку суспільства	швидкі	переважно якісні перетворення
		повільні	переважно кількісні перетворення

Продовження табл. 1

1	2	3
за характером	Стійкий розвиток є еволюційною теорією, адже полягає в управлінні не лише суто економічними процесами, але й природними та соціальними, які революційно змінити неможливо	еволюційні
		революційні
за охопленням елементів системи	Стійкий розвиток є загальносистемною трансформаційною теорією, адже супроводжується трансформацією усіх складових економічної системи та управлінням комплексом факторів	часткові
		загальносистемні

Виходячи з представлених підходів до процесу трансформації економічної системи, стійкий розвиток як трансформаційна теорія пов'язаний з еволюційною, загальносистемною зміною якісних та кількісних параметрів економічної системи. Трансформаційні зміни економічної системи в напрямі стійкого розвитку супроводжуються кардинальними або поступовими змінами взаємовідносин економічних інститутів з суспільством, природою і людиною, задля подолання конфлікту цінностей різних суспільних інститутів.

Трансформація припускає зміну компонентів, параметрів, пропорцій, зв'язків економічної системи, які, накопичуючись, зумовлюють перехід її в новий якісний стан, в нашому випадку стійкий розвиток. Трансформація – це не просто саморозкриття системи, актуалізація закладених в ній потенцій, зміна станів, форм функціонування. Завдяки трансформації система виходить на інший рівень функціонування – стійкий розвиток, раніше недоступний і неможливий для неї, змінюючи при цьому свою організацію.

Системні аспекти трансформації економічних систем розкриваються в єдності з їх просторово-часовою організацією, конкретизацією об'єктів, суб'єктів і процесів перетворень. Відповідно до цього аналіз трансформації економічних систем повинен враховувати швидкість (тимчасову характеристику), широту охоплення (просторову характеристику), безперервність, етапність (характеристику процесу перетворень) і рушійні сили, які мають як об'єктивну, так і суб'єктивну природу. Тому варто розглянути трансформацію економічної системи, виходячи з суб'єктно-об'єктного змісту.

Адже, фактично це об'єктивно-суб'єктивний процес, який відбувається відповідно до об'єктивних законів та ініційований і регульований суспільними (економічними) інститутами з метою його прискорення і надання йому певної спрямованості, задля досягнення цілей гармонізації екологічної, соціальної та економічної складових суспільного розвитку.

Стосовно шляхів трансформації, то в економічній науці виділяють еволюційний, реформаційний та революційний напрями, сутність яких наведено на рис. 1.

Рис. 1. Шляхи трансформації економічних систем

Пов'язуючи стійкий розвиток з вказаними напрямками трансформації економічних систем, його не можна синтезувати лише з одним з них. Проте, революційним стійкий розвиток назвати не можна, адже він передбачає поступовий перехід до якісно нових параметрів економічної системи. В той час еволюційна трансформація не можлива без реформування економічної системи, адже такий перехід стосується економічних інтересів всіх суспільних інститутів. Виходячи з цього стійкий розвиток є еволюційно-реформаційною трансформацією економічної системи задля забезпечення її безпеки з врахуванням комплексу факторів соціального, економічного та екологічного характеру. Адже, при розгляді трансформації економічних систем необхідно виходити з імперативу розвитку, що є іманентною властивістю процесу трансформації. Розвиток обумовлює формування системної взаємозалежності, взаємопов'язаності і взаємозумовленості соціальних, економічних та екологічних складових.

Виходячи з цього, під стійким розвитком як трансформаційною теорією варто розуміти – процес трансформації економічної системи з метою встановлення відповідності її розвитку системі, якій властиво забезпечувати рівновагу та гармонізацію між соціальною, екологічною та економічною складовими, що дозволить враховувати комплекс факторів в управлінні економічною безпекою систем всіх рівнів (мезо, макро та мікро).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проблема трансформації ставить безліч питань, серед яких важливе місце займає питання, пов'язане з вибором напряму трансформації тієї чи іншої економічної системи. Однак при цьому необхідно враховувати ускладнення економічного розвитку, появу безлічі сфер, де економічна мотивація обмежена або неможлива. Як наслідок, зростають "обов'язки" держави і вимоги до неї з боку індивіда, бізнесу, суспільства. Це пов'язано в, першу чергу, з тим, що розвиток економіки в сучасних умовах значною мірою стає залежним не стільки від задоволення індивідуальних потреб, скільки від оптимального поєднання суспільних та індивідуальних інтересів, що посилює значення положень концепції стійкого розвитку як системи гармонізації таких інтересів через системну основу такого розвитку (соціально-еколого-економічну). Від гармонізації даних складових залежить ефективність управління комплексом факторів впливу на економічну безпеку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Білорус О.Г. Глобалізація і безпека розвитку: [монографія] / О.Г. Білорус, Д.Г. Лук'яненко та ін.; Керівник авт. Колективу і наук. ред. О.Г. Білорус. – К.: КНЕУ, 2001. – 733 с.
2. Глущенко В.В. грошово-кредитне забезпечення ринкових транзицій економіки України / В.В. Глущенко, Я.П. Ющенко // Вісник Харківського університету ім. В.І. Каразіна. Серія Економіка. – 2001. – № 508. – С. 156-159.
3. Гнатюк В.С. Экологическое общество как один из путей достижения социокультурной устойчивости / В.С. Гнатюк // Вестник МГТУ: Труды Мурман. гос. техн. ун-та. – 2010. – Т. 13. – № 2. – С. 416-424.
4. Мамедов Н.М. Исторический процесс и концепция устойчивого развития / Н.М. Мамедов // Век глобализации. – 2010 р. – № 2 (6). – С. 33-46.
5. Маршалл А. Принципы политической экономии / А. Маршалл. - М.: Экономика. - Т. 3. – 1993. – 352 с.
6. Мочерний С. Моделі трансформаційних процесів економіки (теоретико-методологічні аспекти) / С. Мочерний // Економка України. – 2005. – № 2. – С. 13-21.
7. Орлова М.А. Неопределенность экономической среды и бизнес-риски в условиях глобализации: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.01 / М.А. Орлова. – Москва, 2010. – 26 с.
8. Пискулова Н.А. Экологический вектор развития мировой экономики: автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. Специальность: 08.00.14 "Мировая экономика" / Н.А. Пискулова. – М: Московский государственный институт международных отношений (Университет) МИД РФ, 2011. – 52 с.
9. Савчук В.С. Трансформаційна економіка: [навч. посіб] / [Савчук В.С., Зайцев Ю.К., Малий І.Й. та ін.]; За ред. В.С. Савчука, Ю.К. Зайцева. – К.: КНЕУ, 2006 р. – 612 с.
10. Субето И. Ноогенетические основы трансформация общества / И. Субето // Закономерности и перспективы трансформации общества: материалы V Международной Кондратьевской конференции: в 3-х т. – Т. 3. – М.: 2004. – С. 63-79.

ГРИЦИШЕН Дмитрій Олександрович – кандидат економічних наук, доцент кафедри бухгалтерського обліку Житомирського державного технологічного університету.

ЛАГОВСЬКА Олена Адамівна – кандидат економічних наук, доцент, докторант кафедри бухгалтерського обліку Житомирського державного технологічного університету.

Стаття надійшла до редакції 09.01.12 р.